

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra Speciální pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Motivace a postoje mladých
dospělých s mentálním postižením
k zaměstnání**

**Motivation and attitudes of
young adults with intellectual
disabilities to employment**

Drahomíra Zikánová, DiS.

Vedoucí práce: doc. PhDr. Kateřina Hádková, Ph.D.

Studijní program: Speciální pedagogika B7506

Studijní obor: B SPPG (7506R002)

Rok odevzdání: 2016

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem: Motivace a postoje mladých dospělých s mentálním postižením k zaměstnání, napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených informačních zdrojů a že tato práce nebyla využita k získání stejného nebo jiného titulu. Souhlasím s tím, aby byla zpřístupněna veřejnosti ke studijním účelům.

V Praze dne:

Zikánová Drahomíra, DiS.

Poděkování:

Srdečně děkuji své vedoucí práce doc. PhDr. Kateřině Hádkové, Ph.D. za trpělivé vedení a cenné rady. Děkuji také svým nejbližším za trpělivost.

Anotace:

Práce nastiňuje problematiku vstupu mladých dospělých osob s mentální retardací na trh práce z hlediska jejich vlastního náhledu, ambicí a představ. Metodou polostrukturovaného rozhovoru rozebírá situaci tří budoucích absolventů Základní školy praktické a speciální v Lysé nad Labem. Kvalitativní výzkum je zaměřen na zhodnocení postojů vybraného vzorku mladých dospělých s mentální retardací k zaměstnání. Cílem práce je zjistit, jak se konkrétní mladí absolventi ZŠ praktické a speciální, chtějí a plánují uplatnit na trhu práce.

Klíčová slova: mentální retardace, trh práce, zaměstnávání, motivace k práci, adolescenti s postižením

Anotation:

Thesis outlines issue of the entry of young adults with intellectual disabilities into the labor market in terms of their own views, ambitions and imaginations. The semistructured interview analyzes the situations of three future graduates of Special and Practical Primary School in the Down of Lysa nad Labem. Qualitative research is focused on the evaluation of the attitudes and expetations of a selected sample of young adults with intellectual disability with regards to employment. The aimof this project is to determine how how specific graduates of the Special and Practical Primary School desire and plan to seek employment, taking into account their particular abilities.

Key words: intellectual disability, labour market, employment, motivation in a job, young adults with disability

Obsah

1 Úvod	6
2 Mentální postižení.....	7
2.1 Popis	7
2.2 Specifika vývoje člověka s mentálním postižením	8
2.3 Klasifikace mentálního postižení	10
2.4 Souhrn.....	11
3 Faktory ovlivňující motivaci k práci	13
3.1 Postoj společnosti	13
3.2 Zaměstnávání osob s postižením a zdravotním znevýhodněním	20
3.3 Psychosociální aspekty vývoje adolescenta s mentálním postižením.....	24
3.4 Souhrn.....	28
4 Postoj k práci a představa pracovní seberealizace člověka s mentálním postižením	30
4.1 Formulace výzkumného problému	30
4.2 Realizace	32
4.3 Analýza a kódování.....	36
4.4 Souhrn.....	42
5 Závěr	43
6 Seznam použité literatury a informačních zdrojů.....	45
7 Přílohy	48

1 Úvod

Téma začleňování zdravotně znevýhodněných osob do společnosti, aktivní účast na společenském životě a pracovní seberealizace těchto lidí je v současné době aktuální. Společnost prochází změnami postojů k lidem se zdravotním znevýhodněním a samotní zdravotně postižení stále více zasahují do dění společnosti jako celku. Specifickou jednotkou v této skupině zdravotně postižených osob je skupina lidí s intelektovým hendikepem, tedy osob s mentálním postižením lehčího a středního stupně.

Tato práce je zaměřená na problematiku vnímání své životní dráhy člověkem s mentální retardací, který po ukončení povinné školní docházky přechází do další etapy svého života. Chceme se soustředit především na sebepojetí adolescenta a mladého dospělého v souvislosti s jeho možnostmi zařadit se aktivně do společenského života, a to především uplatněním na volném (otevřeném), či chráněném trhu práce. Pracovní uplatnění významně přispívá k pozitivnímu sebehodnocení člověka obecně. Bakalářská práce shrnuje možnosti zaměstnávání lidí s postižením v českém prostředí a nastiňuje vnitřní postoj lidí s mentálním postižením k jejich budoucímu povolání. Dále má ukázat na vzorku mladých absolventů ZŠ speciální, jaké jsou jejich představy o budoucím povolání, čím jsou ovlivněné. Právě v souvislosti s širším kontextem motivace lidí s mentálním postižením k práci dále seznamuje se současnými legislativními a zákonnými prvky vztahujícími se k aktivnímu občanství a zařazení na trh práce lidí s postižením.

Výzkumná část se zabývá konkrétními osobami s mentální retardací ve středním pásmu. Dotazování proběhlo v ZŠ J.A. Komenského praktické a speciální v Lysé nad Labem se samotnými žáky, jejich rodiči i učiteli. Tato část obsahuje také metody zpracování dat a výstupy ze samotného zkoumání.

2 Mentální postižení

2.1 Popis

Mentální postižení je definováno jako vrozené postižení intelektových schopností tedy neschopnost dosáhnout přiměřeného stupně intelektového vývoje (Vágnerová 2014, s.273). Tato definice vymezuje kvantitativní složku pojmu mentální postižení a vztahuje se k sociokulturním činitelům.

Z hlediska etiologie je mentální postižení vždy vrozené, dítě se tedy od počátku nevyvíjí standardním způsobem, je trvalé a maximum možných nabytých intelektových schopností se pohybuje pod hranicí 70% normálního intelektu, přestože úroveň intelektových dovedností je závislá na kvalitě stimulace, při níž je možné do jisté míry zvýšit skóre. (Gardener 1999) Další vlastností mentálního deficitu je trvalost postižení. Horní hranice dosažitelného rozvoje je dána jednak závažností postižení a dále výchovným působením a stimulací schopností dítěte s mentálním postižením. Jak již bylo řečeno, při dostatečné stimulaci lze u dětí s mentálním postižením dosáhnout, sice pomalého, ale stabilního rozvoje intelektových schopností, ale ke stagnaci vývoje intelektových schopností dochází v mnohých případech už kolem 15. roku věku.

Mezi příčiny vzniku mentální retardace řadíme z hlediska období vzniku postižení vzniklé před narozením (infekce matky, hereditární vlivy, fetální alkoholový syndrom, genové mutace, metabolické změny, chromozomální aberace, ad.), během porodu (předčasný porod, protražovaný porod, klešťový porod, hypoxie při porodu, infekce porodních cest, ad.) a poporodní komplikace. Podle Bazalové (in Pipeková 2006, s. 271) do dvou let věku, tedy v období předřečovém a raně řečovém, vlivem infekcí mozku, úrazem hlavy, nedostatečnou výživou, apod. Jiní autoři (Vágnerová, Lečbych, aj.) uvádí postnatální vznik mentálního postižení do osmnácti měsíců věku.

Do mentálního postižení by mohla spadat také tzv. Pseudooligofrenie¹, která, jak uvádí Bazalová (in Pipeková, 2006) není mentální retardací, ale

¹ M. Vágnerová (2014) uvádí tento typ poškození jako „Samostatně polygenně podmíněné mentální postižení“

mentálnímu postižení se může podobat. Ta je způsobena vlivem vnějšího prostředí, zejména sociální deprivací, nikoliv tady vlivem poškození CNS.

2.2 Specifika vývoje člověka s mentálním postižením

Již před narozením je možné sledovat vývoj jedince a jeho eventuální odchylky. Při narození jsou již přítomné reflexy, které naznačují možné nedostatky ve vývoji. Mentální postižení se někdy u dítěte manifestuje prodlevou již při zkouškách psychomotorické zralosti v prvních týdnech. Již první úsměv často nastupuje později, ale výrazněji se začíná odchylovat dítě až s prvními verbálně komunikačními a motorickými dovednostmi. Nástup prvních uvědomělých hlásek je pozdější. Také složitější motorické dovednosti často nastupují později. Otáčení na bříško, vzpor na kolena, sed, aj. nastupují až v poslední třetině prvního roku života. V mnohých případech nastupuje signifikantně později i samostatná lokomoce. V této době by již mělo být dítě v péči některého střediska rané péče pro děti s mentálním postižením (a autismem), ale často je praxe jiná. Zejména u forem lehkého mentálního postižení nemusí být projevy tak výrazné a diferenciální diagnostika je v tomto věku obtížná.

Z diagnostického hlediska je typickým znakem mentálního postižení jednak nevyrovnanost složek psychomotorického vývoje, sleduje se tedy vyrovnanost a dynamika vývoje rozumových schopností, která u dětí s mentálním postižením kolísá výrazněji než za normálních okolností. Mezi další znaky náleží preference podnětového stereotypu (Vágnerová 2014, s.291) tedy snížená schopnost tolerance situační změny, stereotyp se objevuje i v sociálních vztazích. Maximální míra dosažitelného mentálního vývoje se pohybuje na hranici konkrétních myšlenkových operací. Vágnerová udává, že ke stagnaci nebo dokonce k úbytku již získaných kompetencí dochází již před 15. rokem věku. Schopnost učení a fixování naučeného je rovněž snížena. Verbální schopnosti bývají postiženy jak v expresivní složce, tak v porozumění. Časté jsou agramatismy a pozdější reakce vnímání slyšeného a viděného (Vágnerová 2014, s. 277).

Člověk s mentálním postižením může mít potíže také s emoční složkou osobnosti a psychickou nezralostí, někdy mu chybí společenské zábrany, někdy

má silné výkyvy nálad s výbuchy hněvu, sebepoškozování nebo poškozování okolí. (Vágnerová 1994, s. 113) Těmito projevy trpí až polovina lidí se středním a těžším stupněm mentálního postižení (Emerson 2008, s.35)². Tato specifika hrají velkou roli také při postojích, které společnost k lidem s mentálním postižením zastává, a mohou hrát významnou roli při rozhodování zaměstnavatelů, zda tyto osoby zaměstnávat a dávat jim kompetence, neboli vystavovat je různým stresům, o čemž pojednávají další kapitoly. Přesto tito lidé mají specifické schopnosti, které doposud nejsou dostatečně doceněny také vlivem sociálního modelu přístupu k nim, o čemž bude pojednáno později. Z nemnohých studií (zejména zahraniční společnosti: European Inclusion, The ARC of the United States, aj.) prováděných směrem ke zvýraznění jedinečných schopností lidí s mentálním postižením, jsou vyzdvížením ty, které hledají duševní sílu těchto lidí i v jiných oblastech než jen v intelektových dovednostech.

Malý diskurs:

Mental power - Teorie Mentální síly. (Pekárková, 2010, s. 9)

Tato teorie vznikla ze základní kritiky dosavadního modelu inteligence vycházejícího z teorie „g faktoru“³. V roce 1983 Howard Gardener přišel s teorií rozmanitých forem inteligence a v roce 1988 také neuropsycholožka M. Lezáková⁴ zpochybnila představu inteligence, jako dvoufaktorové⁵ schopnosti mozku. Ukázala pomocí moderních zobrazovacích metod mozku, že inteligence je pouze zastřešujícím pojmem pro mnoho jednotlivých, různě funkčně propojených, avšak relativně funkčně nezávislých psychických funkcí. Poukázala, že nejbližší vymezení intelligenčního potenciálu je vyhodnocení zvládání tzv. exekutivních funkcí a regulaci našeho chování. Jde tedy o

² Emerson ve výzkumných studiích prováděných v Anglii a Walesu udává, že dvě třetiny až polovina lidí s těžším mentálním postižením, docházejících do ústavních škol trpí jednou nebo více formami agrese. Podle jeho výzkumů jsou vyvolané jednak psychofyzickými změnami v dospívání člověka s mentálním postižením a také vlivem prostředí, zejména ústavní výchova a nedostatek nebo přemíra podnětů. (Emerson, Murphy, Shroeder, aj. in EMERSON, 2008)

³ S teorií inteligence jakožto jediné celkové schopnosti mozku přišel ve dvacátých letech minulého století Charles Spearman (1863-1945)

⁴ 1 Lezak, M. – Howieson, D. B. – Loring, D. W.: Neuropsychological Assessment (4th ed.), Oxford University Press, New York, 2004. In PEKÁRKOVÁ, 2010.

⁵ Tvůrce teorie dvoufaktorové schopnosti mozku byl Williern Stern, který zavedl pojem IQ

zvládání takových úkonů, jako je plánování, schopnost rozvoje osobnosti, sebekontrola, apod.

Teorie mentální síly může pomoci přehodnotit vztah vědecké obce i veřejnosti k lidem s mentálním postižením a pochopit jejich myšlení. Každý člověk totiž má vnitřní potenciál - mentální sílu. Pravděpodobně však každý máme to rozložení sil jiné, což přispívá jako argument k inkluzivní politice společnosti.

2.3 Klasifikace mentálního postižení

Jsou různé klasifikační metody, podle toho, k jakým účelům mají sloužit. Především jde v klasifikaci o vymezení určité formy postižení, pro účely stanovení diagnózy a následně léčebné, terapeutické či sociální pomoci zdravotně znevýhodněným osobám. K zhodnocení se dnes používají dvě základní klasifikace:

a) Mezinárodní Klasifikace nemocí (MKN)

Dle mezinárodní klasifikace nemocí MKN-10 pod kódem F 70-79 rozlišujeme mentální postižení do těchto stupňů:

- Lehká mentální retardace IQ 69-50
- Středně těžká mentální retardace IQ 49-35
- Těžká mentální retardace IQ 34-20
- Hluboká mentální retardace IQ 19-
- Jiná mentální retardace (klasifikovat lze těžko vzhledem k přidruženým postižením a autismu)
- Nespecifikovaná mentální retardace (podobně jako jiná mentální retardace)

b) Mezinárodní klasifikace funkčních schopností (MKF).

Tato klasifikace se používá k posouzení funkčních schopností člověka, poskytuje standardní definice zdraví a ke zdraví se vztahující komponenty. Definice v této klasifikaci popisují důležité atributy zdraví a postižení.

V podstatě formou škálování úrovně schopností definuje závažnost postižení od „zdraví“ po „úplná závislost“⁶

Mentální postižení má být hodnoceno také kvalitativní metodou, která zhodnocuje zejména dílčí schopnosti a nedostatky konkrétního jedince s postižením. Vágnerová v tomto směru zdůrazňuje nerovnoměrný vývoj všech kompetencí. *Kvalitativní zhodnocení by mělo zahrnovat také posouzení míry využitelnosti zachované inteligence.* (Vágnerová 2014, s.286)

Podle některých autorů je mentální hendikep sociálním konstruktem posledních zhruba sto dvaceti let. Po celý tento čas přežívá myšlenka měřitelnosti inteligence, která nejprve byla považována za jedinou obecnou funkci mozku (Spearman 1927 in Gardener 1999) Ale jsou i odpůrci. Polemiku a poměrně ostrou kritiku do otázky inteligence a jejího měření vnesli již v šedesátých letech L.L. Thurstone a P. Guilford, kteří přednesli poprvé myšlenku, že inteligence se skládá z mnoha součástí nebo faktorů (Gardener 1999, s. 12) Také Gardener se ve své knize Dimenze myšlení přiklání k těmto tvrzením a polemizuje se zastánci jedné obecné inteligence. Jde o to, že inteligence nabyla svého významu až v industriální a postindustriální době, kdy dříve nepříliš uplatňované dovednosti nabývají na významu. Myšlenka mnohočetné inteligence by měla pomoci docenit schopnosti lidí s mentálním postižením a tím více obrátit úsilí na podporu jejich schopností, než kompenzaci a péči o jejich nedostatky. I když samozřejmě není možné sociální péči o tyto osoby úplně vyloučit.

2.4 Souhrn

Mentální retardace se projevuje zejména deficitem kognice pod 70% intelektových schopností intaktní společnosti dle Gaussovy křivky. Je vždy vrozená, psychomotorický vývoj je zpomalen nebo zastaven na určité úrovni vývoje dítěte, oproti demenci, která je postižením, u něhož dochází k úbytku již nabytých kognitivních schopností během života jedince. A také oproti pseudooligofrenii u níž dochází k podobným projevům, jako u mentální

⁶ Tato klasifikace vychází spíše z interakce mezi subjektivním pocitem člověka s postižením a objektivním nálezem ze kterého vychází schopnost, či neschopnost vykonávat určité činnosti počínaje sebeobsluhou konče složitějšími psychofyzickými operacemi.

retardace, ale činitelem není poškození CNS, nýbrž sociální vlivy. Etiologie vzniku mentální retardace je tedy prenatální, perinatální a raně postnatální. Při posuzování hloubky mentálního postižení je používána Mezinárodní klasifikace nemocí, pro posuzování schopností slouží Mezinárodní klasifikace funkčních schopností.

3 Faktory ovlivňující motivaci k práci

3.1 Postoj společnosti

Významným faktorem ovlivňujícím motivaci lidí s postižením k práci je způsob, jakým jsou intaktní společností přijímáni. Vzhledem k povaze této bakalářské práce je nutné zdůraznit tento faktor. Motivaci lidí s mentálním postižením k práci významně ovlivňuje to, jak se k nim společnost staví. Je žádoucí apelovat na změnu smýšlení společnosti obecně, a tedy přechodu od sociálního modelu (Šiška, Lečbych, aj.) k modelu aktivního občanství osob s mentálním postižením, ale k tomu je potřeba významné vůle obou stran, což je běh na dlouhou trať. Díky nemnohým neziskovým organizacím, jako je např. Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením (SPMP) nebo Liga lidských práv. Také díky legislativním změnám vzhledem k právům a povinnostem lidí s postižením (zejm. Úmluva o právech lidí se zdravotním postižením, 2011 a „Antidiskriminační zákon“, 2009), je možné již dnes zaznamenat jistý průlom postavení lidí s mentálním postižením i v české společnosti. Je však zřejmé, že k praktickým změnám musí docházet zdola, tedy od lidí s mentálním postižením samotných (např. skupiny sebeobhájců, viz dále.) a také od místních komunit, společností a zákonných orgánů na regionální úrovni. (Šiška 2005 s.64).

Mentální postižení je kvalitativně odlišným postižením od tělesného a je otázkou, zda vůbec se jedná o primární postižení. Tuto polemiku není nutné rozvádět, ale dnes je možné přiklonit se k názoru kritiků jednofaktorové formy inteligence (Spearman 1924), že inteligence je spíše soubor schopností a dovedností, než rozumových vlastností (Gardener, 1999) a v době inkluzivní politiky je to žádoucí. Přesto postoj společnosti a to i vědecké stále této myšlence možností seberealizace lidí s jinou mírou a formami inteligence, odolává. Například Lečbych (2008) hledá východisko k popisu osobnosti člověka s mentální retardací také v této ideje opírající se o výzkumy Dolejšího (1973) nebo Rubinštajnové (1973), kteří na osobnost člověka s mentální retardací pohlíží právě z hlediska jejich kognitivních funkcí (in Lečbych 2008, s.30).

Mezi další faktory patří modely postojů společnosti, popisované níže.

Medicínský model.

Nemocný je ten, kterého je třeba léčit – to je medicínské hledisko. Pohled na mentální zdraví a mentální postižení se během doby měnil a mění se i dnes. Podle Boekhoffa i v tomto modelu dochází k vývoji v rámci historických společenských změn⁷ (Šiška 2005, s.19). Ukazuje se však, že tato otázka v mnohých směrech není vyjasněna dodnes.

Tento model pohlíží na mentální retardaci, jako nemoc, čili neuspokojivý stav člověka, který je nutné a/nebo možné změnit medicínskými přístupy. Ještě v sedmdesátých letech minulého století byl používán odborný termín „duševně nemocný, duševně chorý, choromyslný“. Pravdou zůstává, že medicínský pohled je svým způsobem důležitý například z hlediska výzkumu možné prognózy a stanovení diagnózy, které v případě člověka s mentálním postižením jeho nejbližším může pomoci lépe pochopit jeho osobnost. Není možné odhlédnout i od faktu, že pojmenovaný problém se jaksi zmenší, člověk má odpověď, ví s čím se smířovat a další psychologické skutečnosti vážící se na narození a vývoj člověka s postižením. V rámci mentální retardace může také docházet ke komorbiditě, neboli souběhu dvou a více nepříznivých stavů. Úplně odhlédnout od medicínského modelu tedy nelze. Z etického pohledu dneška by však nemělo platit, že mentální retardace je totéž, co nemoc.

Sociální model

Na předcházející model medicínský navazuje model sociální, který chápe člověka s mentálním postižením, jako někoho kdo je uživatelem sociálních služeb a předmětem zájmu se svým postižením a je tedy třeba věnovat mu zvýšenou péči a ochranu⁸. (Lečbych 2008). Toto pojetí vzniklo v 70. letech v severských státech Evropy a USA v reakci na kritiku medicínského modelu. Chápe člověka s postižením jako osobu, nikoliv jako případ s konkrétními nedostatky. Zdůrazňuje, že k postižení dochází také důsledkem hendikepujících vlivů ze strany společnosti (Černá 2015, s.83).

⁷ Rozdělena jsou tři stádia přístupu vzhledem ke směřování k inkluzi: 1. Stádium - období ústavní péče; 2. Stádium – období deinstitucionalizace; 3. Stádium – období členství v občanské komunitě. (převzato z Boekhoff, L; et all.; Supported Employment. The role of community care services, 1994. in Šiška 2005 (s.21)

⁸ Lečbych dělí pohledy na tyto kategorie: medicínský, sociální, popisný a ekologický. (s.203)

V minulých desetiletích se vžil a zlidověl, dříve odborný termín Invalida, Invalidní. Pojem Invalida (dnes již nepoužívaný) vznikl propojením medicínského modelu, který měl znázornit diagnózu s pojmem sociálním, který měl upozornit na osobnost člověka s postižením, pro vyznačení osoby, která má vzhledem ke společnosti zdravotní hendikep. Nahradil jej pojem invalidita, jakožto příčina. Tento pojem znamená neschopnost, neplatnost nebo nedostatečnost. Zde je kladen důraz na neschopnost člověka, který má *v důsledku dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu sníženou možnost pracovního uplatnění*. (Valenta 2015, s.74). Ministerstvem práce a sociálních věcí byly vytvořeny normativní tabulky, dle kterých má člověk se zdravotním postižením nárok na různou míru péče a s tím související finanční podpory (s.16).

Ke zlepšení povědomí o změnách od invalidity k aktivnímu občanství lidí s postižením by mohla přispět i probíhající deinstitucionalizace péče o tyto osoby. Velké ústavy už jenom svou velikostí, ale často také umístěním mimo centra společenského života, evokují dojem nemocničního zařízení (Šesták, 2007). Dnes jsou mnohé ústavy sociální péče pro lidi s mentálním postižením už „otevřené“, propojené s denními nebo týdenními stacionáři, mnohé z nich prošly kompletní restrukturalizací a změnily se v komunitní centra, či chráněná bydlení.

V mikroregionu Lysá nad Labem lze uvést, jako transformované ústavy například Domov Mladá v Milovicích⁹ nebo Vyšší Hrádek v Brandýse nad Labem¹⁰. Tyto bývalé ústavy byly přetransformovány na zařízení komunitního/rodinného typu, jsou k nim přidruženy chráněné byty a chráněné dílny, které umožňují lidem s mentálním a kombinovaným postižením osobnostní rozvoj. Společností, které se věnují začleňování dříve segregovaných dospělých lidí do společnosti je více, přesto situace v péči o lidi

⁹ Domov Mladá pro osoby se zdravotním postižením v Milovicích poskytuje sociální služby, které podporují samostatnost a soběstačnost, lidem s postižením, nebo jejich rodinám, převážně v regionech Nymburk, Mělník, Mladá Boleslav, Praha - Východ, zároveň respektují a posilují naplňování jejich práv a jsou poskytovány na principu partnerství, podle individuálních potřeb a s umožněním začlenění uživatelů do běžné společnosti, či co největšímu přiblížení jejich životního stylu běžnému životu vrstevníků.

¹⁰ V roce 2014 proběhla transformace ústavu pro osoby s mentálním postižením. Vyšší Hrádek, p.s.s. - příspěvková organizace Středočeského kraje, která poskytuje pobytové sociální služby v běžných, zřizovatelem zakoupených či pronajatých, domácnostech (chráněné bydlení a domov pro osoby se zdravotním postižením) a dále ambulantní sociální službu denní stacionář.

s postižením, zvláště na venkově, není nijak ideální. Centra pro lidi se speciálními potřebami jsou daleko a tak jsou pečující rodiny často nuceny svého člena s mentálním postižením, pokud již například jako stárnoucí rodiče nezvládají péči, posílat do vícedenního pobytového ústavního zařízení daleko od bydliště. Ústavní zařízení běžného typu ještě nedávno byla chápána jako odlehčovací centra pro rodinu. Dnes se zdůrazňuje myšlenka vedení klientů k co nejvyšší samostatnosti a orientaci v běžných životních podmínkách. V tomto smyslu je sociální model již na ustupující úrovni. Svůj význam však má na úrovni sociální správy příslušných obcí a regionů, především k usnadnění přístupu k finanční kompenzaci hendikepu i jiným kompenzačním pomůckám a obstarávání pečovatelských služeb.

Sociální model vytyčuje, jak bylo zmíněno výše, také stupeň potřeby podpory a dopomoci. Sociální odbor ministerstva práce a sociálních věcí nyní vydává předpisy ke klasifikaci zdravotního omezení na základě níže uvedených kritérií.

Klasifikace zohledňuje 10 základních životních potřeb (MPSV, 2011)¹¹:

- mobilitu
- orientaci
- komunikaci
- stravování
- oblékání a obouvání
- tělesnou hygienu
- výkon fyziologické potřeby
- péči o zdraví
- osobní aktivity
- a péči o domácnost

Stupeň invalidity se posuzuje podle počtu položek, v nichž je zaznamenán stupeň zvýšené potřeby dopomoci nebo úplná neschopnost.

¹¹ MPSV, směrnice pro lékařskou posudkovou službu z r. 2011

Osoba do 18 let věku se považuje za závislou na pomoci jiné fyzické osoby ve:

stupni I (lehká závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu není schopna zvládat **tři základní životní potřeby**,

stupni II (středně těžká závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu není schopna zvládat **čtyři nebo pět základních životních potřeb**,

stupni III (těžká závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu není schopna zvládat **šest nebo sedm základních životních potřeb**,

stupni IV (úplná závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu není schopna zvládat **osm nebo devět základních životních potřeb**, a vyžaduje každodenní mimořádnou péči jiné fyzické osoby.

Osoba starší 18 let věku se považuje za závislou na pomoci jiné fyzické osoby ve:

stupni I (lehká závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu není schopna zvládat **tři nebo čtyři základní životní potřeby**,

stupni II (středně těžká závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu není schopna zvládat **pět nebo šest základních životních potřeb**,

stupni III (těžká závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu není schopna zvládat **sedm nebo osm základních životních potřeb**,

stupni IV (úplná závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu není schopna zvládat **devět nebo deset základních životních potřeb**, a vyžaduje každodenní pomoc, dohled nebo péči jiné fyzické osoby.

Výsledek je zpracován pro účely sociální správy, aby mohla být určena výše příspěvku na péči a dalších podpůrných opatření, které mají alespoň částečně kompenzovat osobám s postižením zajištění a udržování jeho životních potřeb.

Dá se říci, ač sociálně vstřícný, přesto tento model svým způsobem jedince determinuje k určitému chování. Ve vztahu k těmto kritériím je člověk motivován spíše k nečinnosti než k aktivnímu přístupu. Ošetrovatelský přístup může zahrnovat i další překážky k osamostatňování osoby s mentálním postižením. Jde například o vliv ošetrovatelů, zdravotnických odborníků, nebo i rodinných příslušníků na člověka s postižením, ti totiž mohou nechtěně posilovat pasivní chování, vzhledem k opatrnosti lidí s mentálním postižením. Přičemž je důležité mít na mysli, že mentální postižení samo o sobě není důvodem vyhýbat se fyzické námaze a stres z osobní bezpečnosti lidí s mentálním postižením potenciálně snižuje jejich možnosti a ochotu být fyzicky a společensky aktivní (Frey at all, 2005). K tomu ještě Šiška

upozorňuje také na mocenské pravomoci pomáhajících. *Přestože již od 70. let minulého století se zdůrazňuje demokratický způsob péče o osoby se zdravotním postižením, s ohledem na jejich autonomii v rozhodování, je riziko, že mocenská pozice pracovníka sociálních služeb může zneschopňovat klienta tím, že čím větší pravomoci pracovníka jsou, tím větší je ústup, rezignace a nedůvěra klienta* (Šiška, 2005, s.57). Zvyšování participace klientů na sestavení a kontrole jim poskytovaných služeb má tyto mocenské pozice prolomit.

Zde je namístě zevrubně nastínit také právní hledisko přístupu k osobám se zdravotním postižením, jejich práva a možnosti začlenění do společnosti z hlediska současné české legislativy. Současná legislativa je řízena Zákonem č. 108/2006 Sb., O sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „Zákon o sociálních službách“). Dalšími zákonnými opatřeními je vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „vyhláška č. 505/2006 Sb.“) a vyhláška 388/2011 Sb., která vešla v platnost v roce 2011, stanoví, jaké zdravotní stavy lze považovat za podstatné omezení schopnosti pohyblivosti a orientace. Díky této vyhlášce se posuzování neschopnosti již poněkud vyrovnalo mezi duševní či mentální neschopností a neschopností fyzickou. Další právní úpravy se týkají již zmíněného omezení svéprávnosti, jímž se zabývá Občanský zákoník 89/2012 Sb. Hlava III. Díl. 3 a nakonec níže podrobněji zmíněný zákon o zaměstnanosti 435/2004 Sb. Vyjma zákona o zaměstnanosti v této práci nebude poskytnut hlubší prostor těmto zákonným úpravám, neboť nejsou předmětem zájmu tématu bakalářské práce.

V poslední době inkluzivního přístupu k lidem s postižením nabývá na významu model, který se odklání o všech výše zmíněných modelů tím, že nahlíží na člověka s postižením vycházejíc z jeho osobitosti, rovnoprávnosti a jedinečnosti.

Model jedinečnosti.

Na člověka s mentálním postižením můžeme také nahlížet z inkluzivního hlediska. Mentální retardace, tedy zpomalení, jakožto opoždění mentálního vývoje je tedy nějakým vymezením vůči normálu nebo vymezením vůči většinové společnosti. Člověk může být normální z pohledu prostředí, ve

kterém se pohybuje. Žák, který navštěvuje Základní školu praktickou a speciální, kde se učí již nějakým rokem ve speciální třídě, tedy ve třídě dětí se středním a hlubším stupněm mentální retardace je brán za normálního a zdravého se svými běžnými zvláštnostmi, pokud ne onemocní například virózou. Zatímco vůči intaktní společnosti se jeví jako „nenormální“ tedy mimo normu. A právě tuto normálnost v prostředí se snaží inkluzivní snahy přenést do společenského prostoru.

Postoj, který nabývá v posledních letech celosvětově na významu - model „Jedinečnosti“, je společností European Inclusion popisován jako *rozpoznání univerzální jedinečnosti v každém narozeném člověku* (www.inclusion.com)¹². V souvislosti se stále otevřeným tématem Inkluze a dnes ještě zčásti nereálných představách o tomto fenoménu, je tento model velice významný. Měl by se propracovávat a prosazovat do všech společenských struktur, zákonodárstvím počínaje a morálním paradigmatem společnosti konče. V českém prostředí je již mnoho literatury a článků věnováno té školské inkluzi (portál INKLUZE. CZ), prakticky však chybí odborná literatura týkající se inkluze dospělé společnosti. Přitom ta je pro rozvoj společnosti zásadní a je otázkou, zda inkluzivní školská pedagogika bez návaznosti ve veřejném životě v dospělosti má vůbec význam. Jisté je že *musí dojít k hloubkové rekognici celé lidské společnosti a tedy základní změně postoje vůči lidem odlišným od normy*. (EVROPSKÁ KOMISE)

Budeme-li hovořit o mentálním postižení, také se budeme potýkat s jistým terminologickým nedostatkem. Postižený je ten, kdo trpí nějakou újmou, v tomto případě je důvodem mentální retardace. Už v důsledku zpomalení, zastavení či přerušení mentálního vývoje mluví někteří autoři o postižení. To se zdá být logické, neboť člověk s mentální retardací nemůže obvykle dostát obecně platným společenským normám, minimálně je tedy postižen „jinakostí“ jak je uvedeno v předchozím odstavci.

Mentální retardace však nemusí být vždy postižením v kontextu životní situace člověka. Jako příklad je možné uvést případ člověka s Downovým

¹² Na stránkách www.inclusion.com se dále uvádí, že napříč zeměmi jsou lidé s postižením zváni do společenského života, ale inkluze renovuje základní pojem o začleňování na otázku Kdo je pozvaný? Kdo je ten, kdo zve? Všichni jsme se narodili „in“. A že není jin „in“ ale i „with“. Článek „What is inclusion?“

syndromem, který je ve středním pásmu mentálního opoždění, absolvoval základní školu speciální, vyučil se pomocným kuchařem a nyní pracuje v Domově pro seniory, kde je velmi oblíbeným zaměstnancem, protože je vždy milý a pozorný ke klientům. Práce ho baví a je, dle svého názoru, přijatelně finančně ohodnocen. V kontaktu mezilidském a v zásadě i pracovně – právním, tento člověk není nijak postižen. Zde je potřeba zdůraznit fakt, že mentální nedostatečnost nemusí být vždy postižením. Z pohledu tohoto člověka, není žádný problém s jeho mentálním hendikepem. Jaká je současná situace v postoji společnosti k zaměstnávání lidí s postižením nastíní další kapitola.

3.2 Zaměstnávání osob s postižením a zdravotním znevýhodněním

Význam zaměstnání je důležitý hned v několika rovinách. Kromě ekonomické nezávislosti pro člověka s postižením znamená také další, vnitřní hodnoty, které mohou pomoci při zvládnutí jeho hendikepu. Zajisté jde o hodnotu vlastní užitečnosti, dále seberealizaci, osamotnění se a další. Zároveň zaměstnání lidí s postižením má význam pro společnost, neboť tyto lidé mohou také přispět k vytváření hodnot oproti nečinnosti, která je vždy pro stát ekonomicky náročná. (Šiška, 2005 s. 49)

Ovšem kromě výhod má zaměstnávání osob s mentálním postižením i jistá úskalí. Zaměstnanec s postižením musí čelit mnoha předsudkům ze strany zaměstnavatele, který je již při nástupu zaměstnance do zaměstnání ovlivněn „nálepkou“ diagnózy. Mezi tyto předsudky patří obava, že zaměstnanec nebude dosti výkonný, že s ním bude více obtíží než užitku. Také předpokládaná častá nemocnost je příčinou nedůvěry v zaměstnance s postižením. Přidružené zdravotní komplikace těchto lidí, a také nízká pracovní morálka, vzhledem k neschopnosti plánování a deficitu motivace k práci mohou být také důvodem nejistoty zaměstnavatele o pracovní výkonnosti osob s mentálním postižením. Tyto předsudky často vyplývají z nedostatku zkušeností s prací těchto lidí. Ukazuje se, že ochotněji přijímají zaměstnance s mentálním postižením zaměstnavatelé, kteří již nabyli pozitivní zkušenosti se zaměstnanci s postižením. (Lečbych, 2006) Tito zaměstnavatelé jsou daleko více schopni přizpůsobit pracovní prostor a náplň zaměstnanci. I když předpokládají jisté

komplikace, které mohou nastat v důsledku výše zmíněných specifíků, nemají vůči zaměstnancům předsudky.

Dalším možným úskalím může být i studium základní školy v jiném než hlavním proudu školství. Dokládá to mimo jiné i výzkum v sousedním Rakousku. Proběhl v roce 2011 mezi žáky a zkoumal rozdíl v pracovním uplatnění lidí s postižením navštěvujících základní vzdělávání v rámci inkluze běžné školy a žáky navštěvující speciální školy. Tento výzkum dokládá, že větší šanci uplatnění na otevřeném trhu práce mají absolventi navštěvující hlavní proud základního vzdělávání v rámci inkluze. A v jiné longitudinální studii doložili, že šance žáků speciálních škol na přechod na pracovní trh je extrémně nízká, oproti šancím žákům s postižením navštěvujících běžnou základní školu (Fasching 2014 s. 509).

Především pro odstranění výše zmíněných bariér při hledání zaměstnání lidí s postižením byly zákonnými prostředky upraveny vztahy zaměstnavatelů k lidem s postižením.

Legislativní rámec

Zaměstnávání osob se zdravotním postižením a znevýhodněním se řídí zákonem č.435/2004 sb. Část III. §67 – 84, v němž je přesně definováno za jakých podmínek je možné zaměstnávat osoby s postižením a jaké povinnosti zaměstnavatel má vůči zaměstnanci i státu. Vychází se z důrazu na zvýšenou potřebu ochrany na trhu práce (§67odst. 1 sb.). Konkrétní opatření jsou rozdělena jednak podle typu a potom podle míry povinností vyplývajících pro zaměstnavatele. Podle typu opatření se v zákoně setkáváme s těmito možnostmi:

a) Pracovní rehabilitace (§ 69-74sb.)

Pracovní rehabilitace je určena k zacvičení uchazečů o zaměstnání se zdravotním postižením nebo pro opětovné zacvičení po dlouhodobé pracovní neschopnosti. Rehabilitace je zajištěna smlouvou pracovního úřadu s jednotlivými subjekty poskytujícími pracovní rehabilitaci. Subjekty mohou být agentury pro podporované zaměstnání, neziskové organizace, církve a další

sdružení. Ty potom obdrží dotaci na pracovní činnost jednotlivých osob se zdravotním postižením od úřadu práce.

b) Chráněné pracovní místo (§ 75-78sb.)

Chráněné pracovní místo je zřízené pro osobu se zdravotním postižením zaměstnavatelem na základě písemné dohody s Úřadem práce. Zaměstnavatel na toto chráněné místo dostává od Úřadu práce příspěvek a místo musí být obsazeno po dobu tří let. Chráněným pracovním místem může být i běžné pracovní místo obsazené zaměstnancem se zdravotním postižením.

Zákon dále zavádí zákonnou povinnost pro zaměstnavatele spolupracovat s ÚP a vést evidenci zdravotně postižených, které zaměstnává, a pracovních míst vhodných pro zdravotně postižené. Na druhou stranu k právům zaměstnavatele patří požadovat po ÚP poradenství a součinnost při vyhledávání vhodných osob. Při splnění zákonných požadavků má zaměstnavatel právo na získání finančního příspěvku ze státního rozpočtu či úhradu nákladů. Mezi tyto zákonné požadavky patří vytvoření chráněných pracovních míst a absence nedoplatků na daních a pojistném¹³. Zaměstnavateli, který zaměstnává více než 50 % osob se zdravotním postižením z celkového počtu svých zaměstnanců, může být přiznán příspěvek na podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením. Za zaměstnávání těchto osob dále zaměstnavateli přísluší sleva na daních 18 až 60 tisíc Kč, při podílu tělesně postižených 50 % ze všech zaměstnanců firmy může sleva na daních činit až 50 %.

Další možné formy zaměstnávání

c) Tranzitní program

Tranzitní program je služba určená pro studenty a studentky především dvouletých praktických škol a odborných učilišť, pro které je obtížnější najít vhodnou praxi, a potřebují během ní individuální podporu. Tranzitní program je dále služba, která by prostřednictvím individuální praxe a nácviku pracovních a sociálních dovedností měla vyústit v zaměstnání na otevřeném trhu práce (v běžné firmě).¹⁴ Význam tranzitního programu potvrdili i některé studie.

¹³ Z této povinnosti může MPSV ve výjimečných případech udělit výjimku.

¹⁴ Definice společnosti Rytmus o.p.s.

Například studie konané ve Spojeném království prokázaly signifikantní nárůst možností dalšího zaměstnání (ze 4% na 24%) lidí s mentálním postižením při využití dvouletého tranzitního programu (Foley, 2012)

d) Podporované zaměstnání

Podporované zaměstnávání je časově omezená služba určená lidem, kteří hledají placené zaměstnání v běžném pracovním prostředí. Jejich schopnosti získat a zachovat si zaměstnání jsou přitom z různých důvodů omezeny do té míry, že potřebují individuální dlouhodobou a průběžně poskytovanou podporu poskytovanou před i po nástupu do práce.¹⁵

¹⁵ Definice České unie pro podporované zaměstnávání

3.3 Psychosociální aspekty vývoje adolescenta s mentálním postižením

Přestože mentální retardace je diagnostikována někdy již v prvních měsících života na základě opoždění psychomotorického vývoje, nemusí vždy být nutně v těchto letech pro dítě omezením. Dítě sice má schopnosti jednotlivých fází kojeneckého věku posunuté až do věku batolecího (Vágnerová II. 1995), začíná například později mluvit, ale je schopné navazovat sociální kontakty jiným způsobem. Čím je však starší a zejména s nástupem k povinnému základnímu vzdělávání se situace začíná komplikovat. V době školní zralosti stále více nabývá na důležitosti také sociální stránka lidské osobnosti, ke které patří potřeba úspěšnosti nejen ve školních dovednostech, ale také v kolektivu. Dítě s mentálním postižením může v této době začít vnímat svoji jinakost jako hendikep. V období staršího školního věku navíc raketově vzrůstá vliv a úloha vrstevnických kontaktů. V tomto období je pro každého člověka důležitá identifikace s okolním světem. Je to přípravné období pro nastávající období dospívání, tedy hledání identity a místa pod sluncem (Vágnerová I. 1995, s 57.)

V českém prostředí je poměrně dobře propracován systém péče a kontroly pro děti s mentálním postižením, ještě více o děti s poruchami autistického spektra. Ať se jedná o centra rané péče či speciálně – pedagogická centra pro děti školou povinné. V České republice jsou centra rané péče a speciálně pedagogická centra zřizována krajskými úřady. Chybí však dostatečná pedagogická podpora a informovanost o dalším vývoji těchto jedinců v dospělé občany. Doposud na ně bylo nahlíženo spíše jako na uživatele sociálních služeb. Také české literatury o nich a pro ně je poskrovnu.

Z hlediska vývojové psychologie je život člověka členěn do čtyř základních sekvencí – dětství, dospívání, dospělost a stáří - na něž působí vzájemně se ovlivňující procesy zrání a učení (Vágnerová I. 1995, s. 6). V dospívání člověka s mentálním postižením (období mezi 15. a 20. rokem života) může být velký rozdíl v intelektové a psychofyzické složce osobnosti. To přináší i rizika pro další vývoj a sebeurčení jedince. I když toto sebeurčení

podle některých výzkumů není kauzálně podmíněné výši IQ jedince (Lečbych, 2008 s. 36), přesto s ním koreluje. Je to patrné například při porovnání lidí, se stejnou mírou IQ, ale jinými možnostmi sebeurčení (vlastní sociální komunita x ústavní zařízení). Ti žijící ve vlastním prostředí vykazují signifikantně vyšší spokojenost a autonomii než skupina lidí žijících v institucionálním zařízení (Wehmayer, Kelchner, 1995 in Lečbych 2008). Člověk v adolescenci dosahuje z fyziologického hlediska již plné reprodukční zralosti a dokončuje se jeho tělesný růst. Již tato skutečnost může být pro člověka frustrujícím prvkem, neboť hůře chápe právě tyto tělesné změny (Vágnerová, 2014). V adolescenci také dochází ke komplexnější proměně psychosociální složky osobnosti (Říčan, 2014, s. 192) Na toto období navazuje období rané dospělosti, mezi jejíž významné znaky patří větší míra samostatnosti a svoboda vlastního rozhodování (Vágnerová, Říčan, aj.).

Problematika vstupu do dospělosti, jímž je období adolescence, byla donedávna u lidí s mentálním postižením jaksí přehlížena, vzhledem k paradigmatu, se kterým se k těmto lidem přistupovalo a velmi často přistupuje ještě i dnes nejen laickou veřejností. Často i na základě zprávy z psychologického vyšetření se lidé domnívají, že člověk s mentálním postižením je „přerostlé dítě“. Psycholog na základě vyšetření určuje tzv. mentální věk a tím jakoby nastiňuje, jaké chování, reakce a maximum intelektových dovedností můžeme od tohoto člověka očekávat. *I když intelektové schopnosti odpovídají normě pro mladší vývojové období, nelze z tohoto faktu vyvozovat, že osoba se bude chovat jako vývojově mladší* (Lečbych 2008, s. 29). Člověka ovlivňuje tedy dosavadní výchovný přístup vychovatelů, hlavně rodičů nebo opatrovníků v domovech sociální péče, kde se někdy příliš nepočítá s disproporcí mezi rozumovou, sociální a biologickou zralostí. (Valenta in Lečbych 2008, s. 30) U lidí s mentálním postižením vývoj rozumových schopností podle některých autorů končí kolem 17. roku věku. Mluví se o tzv. adolescentním plató. Vágnerová udává konečný vývoj člověka s mentální retardací již v 15. roce a míní, že dále již přes veškerou snahu nepokračuje (Vágnerová 2014, s. 291) Vágnerová dále poznamenává, že vývoj se může zastavit také v důsledku výchovné rezignace.

Dalším významným prvkem formování vývoje a dalšího směřování člověka s mentální retardací je také škola, tedy v běžných podmínkách je škola chápána jako příprava na budoucí povolání a vstup na trh práce. Zahraniční studie ukazují rozdíl v přístupu mezi speciálním školstvím a školstvím hlavního proudu. V hlavním vzdělávacím proudu se daleko více stimuluje integrovaný žák ke studijním výkonům a je tak lépe připraven pro budoucí zařazení na trh práce. (Fasching, 2014) Na druhém stupni základní školy také dochází ke zvyšování významu vrstevnických skupin a kontaktů, při kterých má možnost člověk s mentální retardací, zařazený do běžného výchovného proudu osvojit si množství sociálních interakcí od těch nežádoucích až po ty plně respektované. (Lečbych 2008, s. 53) V současnosti Česká republika prochází nepříliš viditelnou reformou postoje k lidem se zdravotním postižením. Vžívají se pojmy jako decentralizace a deinstitucionalizace péče, integrace, inkluze a vznikají nové možnosti integrace osob s postižením do společnosti. Je zřejmé, že by se tato opatření měla odrazit i v přístupu k jednotlivým osobám s postižením. Co se týče základních škol, je namísto dostatečná informovanost a ochota k hledání možností, jak se mohou žáci a studenti v budoucím životě uplatnit. Díky směřování k inkluzi se situace pomalu začíná měnit, ale přesto v základních školách speciálních přetrvává mezi rodiči i školskými pracovníky postoj - základní škola jako odlehčovací služba rodičům a vychovatelům. Problémem je potom plynulá návaznost škola-zaměstnání, poněvadž se s dalším profesním uplatněním těchto lidí jaksí nepočítá.

Ve výzkumné části je popsán případ mladého muže s mentální retardací ve středním pásmu v důsledku DMO. On sám má přesnou, ačkoliv nepřiměřenou představu svého budoucího povolání a přestože je mu již 23 let stále naráží na nepochopení a manipulaci z okolí, jako by byl malým chlapcem. Dospívající člověk s mentálním postižením má přitom stejné touhy a potřeby, dokonce i podobné myšlení jako jeho vrstevník bez postižení. Jako příklad lze uvést okruh navazování vztahů, odpoutávání od rodiny. Pro člověka s mentálním postižením je tento proces složitější, ale stejně tak důležitý jako pro jeho ostatní vrstevníky. Je to důležitá příprava na období, kdy rodiče již budou nemohoucí nebo po smrti.

Začátkem devadesátých let minulého století začalo docházet postupně v rámci integračních snah k transformaci velkých ústavů v domovy rodinného typu a chráněná bydlení a spolu s nimi také chráněná pracoviště. Po dvacetileté zkušenosti s těmito formami se ukazuje, že lidé, kteří jsou pokud možno postaveni „na vlastní nohy“ a odpoutáni jak z ústavní tak rodičovské péče, mají při stejné míře postižení daleko vyšší sociální dovednosti a dovedou se daleko lépe začlenit do společnosti. Zdá se, že myšlení a soběstačnost je leckdy u lidí s postižením determinováno sekundárními vlivy a těmi jsou hyperprotektivita a nadměrná péče okolí. (Šiška, 2005, s. 11)

Z hlediska pracovních návyků a uplatnění na trhu práce, musíme také vzpomenout otázku motivace k činnosti u lidí s mentální retardací. Ve výzkumné části byly provedeny rozhovory přímo s jednotlivými mladými dospělými s mentálním postižením o tom, jaký je jejich postoj a očekávání ohledně budoucího zaměstnání. Ale je také důležité zdůraznit obecné východisko. Významnou roli pro vytváření společenských vazeb a sociálních interakcí má sebepojetí člověka s mentálním postižením. Jak bylo již řečeno, ve starším školním věku a pubescenci dochází k potřebě identifikace s primární skupinou a s tím související uvědomění si své vlastní jinakosti. Vágnerová uvádí, že sebepojetí je ovlivněno omezenou schopností pochopit, jaké mají reálné kompetence a v čem je jejich odlišnost od ostatních. Bývá ovlivněné emocionálně a nebývá příliš reálné. (Vágnerová 2014, s. 282) S tím souvisí i motivace osob s mentálním postižením k práci, která je významně ovlivněna a korigována nejbližšími z jejich okolí¹⁶

Motivace a ambice

Lze říci, že u lidí s mentálním postižením je těžké vybudovat v nich ambice k práci, také vzhledem k jejich upřednostňování krátkodobých cílů a neschopnosti zhodnotit dlouhodobé perspektivy, k nimž nemají dostatečné kompetence (Vágnerová 2014, s. 294). U těchto osob výrazně vystupuje jedna psychologická zvláštnost a totiž, že nejsou schopné překročit hranici konkrétního uvažování v některých aspektech myšlení. Je pro ně tedy velmi

¹⁶ Převážně rodič či vychovatel moduluje jejich motivaci a rozhodování výchovným působením. Někdy to může být i nežádoucí proces vzhledem k neschopnosti kritického uvažování jedince s mentálním postižením.

obtížné představit si „jaké by to bylo“ nebo „jaké to bude“. Je pro ně těžké plánovat věci dopředu a těžko snáší změny. K tomu je třeba přičíst již zmiňovaný postoj společnosti, ve které jsou lidé s mentální retardací stále považováni jen za přerostlé děti a předem je jim tak často v dobré víře upírána možnost vlastního rozhodování. (Šiška 2005, s. 16)

Čím je tedy ovlivňováno a utvářeno rozhodování lidí s mentálním postižením? Vycházíme-li obecně z vývojově psychologických zkoumání, motivace je modifikována vnějšími i vnitřními faktory. I když otázka motivace vnější je přinejmenším sporná. M. Nakonečný uvádí, že *motivace je vnitřní rozhodovací proces ve kterém hraje významnou roli zájem jedince* (Nakonečný 2015, s. 90). Ovšem je potřeba zdůraznit, že i veskrze vnitřní proces motivace může být modifikován vnějšími faktory, jako je cílené motivování. Již na základní škole jsou žáci motivováni k výkonu hodnocením. U žáků s mentálním hendikepem je potřeba však daleko více zdůrazňovat jiné roviny jejich schopností než jsou studijní výsledky. Je možné motivovat například odměnou ve formě něčeho libého a to i ve střednědobé perspektivě řádu několika týdnů, ve které jsou schopni i žáci se středním pásmem mentálního postižení operovat (Vágnerová 2014, s. 281). Je zřejmé, že hrají úlohu i fyzické předpoklady, ale vzhledem k motivaci nejsou tak zásadní. Motivace k práci je tedy pro člověka s mentálním postižením velice důležitá a měla by být rozvíjena již od školního věku. Žáci by měli být srozuměni, stejně tak, jak je tomu v běžných školách, s tím, že zaměstnání je dobré, výhodné a samozřejmé.

3.4 Souhrn

Motivace k práci je u člověka s mentálním postižením ovlivněna různými faktory od postoje společnosti přes výchovné působení až po jejich individuální psychické procesy zrání a učení. Postoje společnosti jsou popisovány modely medicínskými, sociálně právními a specifickým modelem inkluzivního přístupu, modelem jedinečnosti. Tyto modely jsou řazeny chronologicky, ale i napříč. Přestože společnost směřuje k inkluzi, bez medicínského a sociálního modelu se interakce s lidmi s mentálním postižením neobejde.

K zařazení těchto lidí do běžného života společnosti významně přispívá pracovní uplatnění. To má přínos hned v několika vrstvách. Jednak povzbuzuje

osobu s mentálním postižením při svém sebehodnocení, jednak významně přispívá k finanční nezávislosti člověka a nezaměstnanost je pro společnost vysokou ekonomickou zátěží. Při zařazování do pracovního procesu se také člověk s mentálním postižením setkává s různými překážkami, které mohou snížit jeho motivaci k práci. Různé formy zaměstnávání těchto osob, jako je chráněné pracovní místo, podporované zaměstnání, tranzitní program pro absolventy nástavbových kurzů základů vzdělání a další, mohou tyto překážky zmenšit, či odstranit. K orientaci ve společenském prostoru dále slouží různé publikace a kurzy, semináře a výukové programy¹⁷, které mají podpůrný charakter vzhledem k samostatnosti člověka s mentálním postižením a nabízejí je některé neziskové organizace zaměřené na osoby s mentálním postižením. Důležitým faktorem ovlivňujícím motivaci k práci je také psychosociální složka osobnosti člověka s mentálním postižením, která nabývá významu právě při přechodu do dospělosti – v adolescenci. Člověk s mentálním postižením by měl být k práci výchovně motivován již od školních let.

¹⁷ Jedná se například o výuku jednání s úřady, vyřizování úředních formalit, apod.

4 Postoj k práci a představa pracovní seberealizace člověka s mentálním postižením

4.1 Formulace výzkumného problému

Doposud tato práce popisovala teoretické aspekty dospívání a adolescence lidí s mentálním postižením a pojednávala o možnostech jejich účasti na pracovním trhu. V rámci bakalářské práce byl učiněn též výzkum v ZŠ praktické a speciální v Lysé nad Labem, kde byly pořizovány individuální rozhovory se třemi budoucími absolventy této školy za účelem přehledu o tom, jaké postoje tito lidé zastávají vzhledem k jejich budoucí životní dráze v zaměstnání.

Cíl výzkumu

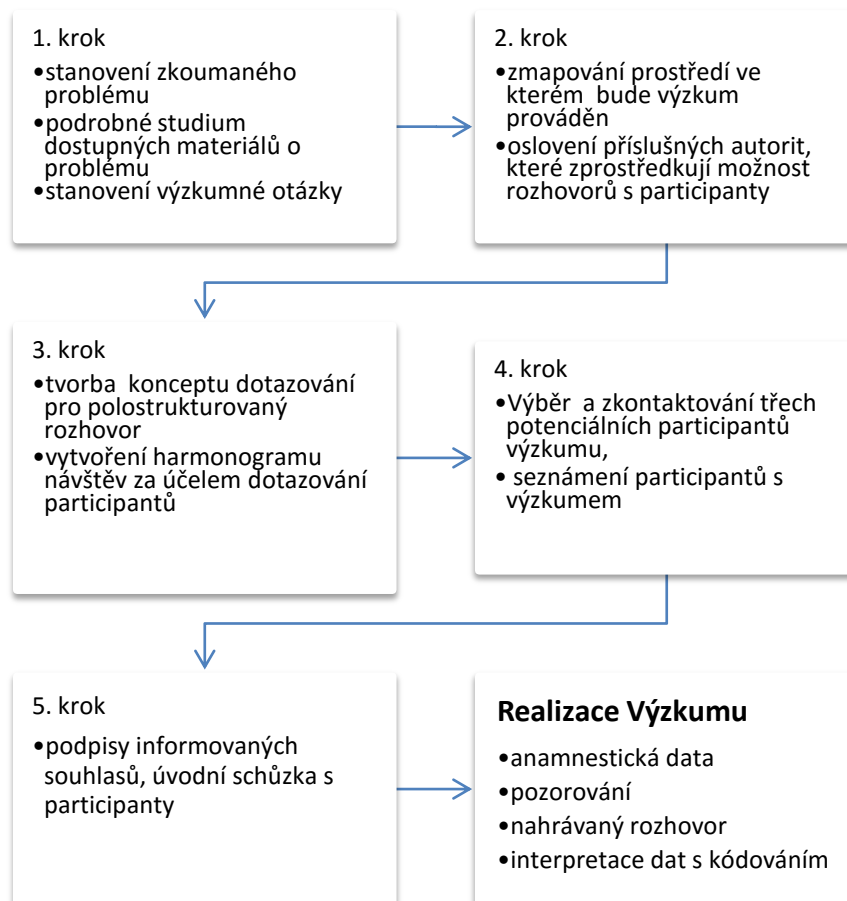
Cílem výzkumu bylo zjistit, jaký je postoj k práci a představa seberealizace adolescentů s mentálním postižením středního stupně.

Design

V rámci výzkumu je nejprve stanoven výzkumný problém. Cílem výzkumníka je zjistit, jaké jsou postoje lidí s mentálním postižením k pracovnímu uplatnění. Pro tento účel jsou studovány dostupné publikace o problému, na jejichž základě bude upraven konkrétní cíl výzkumu. Po té se stanoví dvě základní výzkumné otázky (s. 29) V rámci plánu je vytvořen okruh potenciálních participantů, z nichž jsou vybíráni tři vhodní, podle příslušných kritérií (viz Realizace) Je zmapováno prostředí školy a oslovena zástupkyně ředitele školy. Dále budou prostudovány dostupné školní záznamy o dotazovaných a informováni jejich poručníci. Během celého procesu je plánováno poznámkování o jednotlivých skutečnostech, které se během plánování vyskytnou. Po úvodní přípravě prostředí bude vytvořen koncept otázek (příloha č. 2) a harmonogram návštěv dotazovaných přímo základní škole během vyučování, který má být rovněž konzultován s vedením školy. Při úvodní schůzce budou osloveni tři vybraní participanté výzkumu a má jim být představen výzkumný plán. Při další schůzce budou participanté vyzváni k podepsání informovaného souhlasu a bude s nimi proveden úvodní neformální

rozhovor. V následujícím schématu je zaznamenán celý proces plánování výzkumu.

Design výzkumu:

Výzkumná otázka

Pro specifikaci cíle výzkumu byly zvoleny tyto základní otázky:

- Jaká je představa o budoucím povolání?
- Jaké faktory ovlivňují rozhodovací proces při výběru zaměstnání?

Tyto základní otázky byly interpretovány v polostrukturovaném rozhovoru s každým z participantů v průběhu rozhovoru, který byl více méně volný, jen korigován tazatelem z důvodů udržení tématu.

Metody výzkumu

Pro výše zmíněný účel bylo využito formy kvalitativního výzkumu zpracovaného v případové studii. Byly tedy zvoleny tyto metody sběru dat: zúčastněné pozorování a polostrukturovaný rozhovor s předem připravenými

okruhy zájmu výzkumníka. Způsob odpovědi byl plně v kompetenci dotazovaného. Součástí bylo také zkoumání školní dokumentace o případech (Švaříček, 2015). Rozhovory s participanty byly nahrávány na diktafon, s čímž každý z nich souhlasil podepsáním informovaného souhlasu¹⁸ (viz. Příloha č. 3). Při rozhovoru probíhalo pozorování reakcí respondentů, především byl kladen důraz na prvky nejistoty nervozity nebo naopak extatické a dále byla učiněna analýza zvukového záznamu. Dalším cenným zdrojem byla analýza dostupné odborné literatury, zejména zahraniční (JIDR, JIDD, European Journal of Special Needs Education, aj.).

4.2 Realizace

Participanti byli vybráni z žáků posledního (desátého) ročníku Základní školy praktické a speciální v Lysé nad Labem. Výběr na žádost výzkumníka provedla zástupkyně ředitele na základě těchto kritérií:

1. Osoby jsou klasifikované ve středním pásmu mentálního postižení.
2. Osoby jsou práce schopné.
3. Osoby uvažují o zařazení do pracovního procesu.

Zástupkyně po té vytvořila seznam, ze kterého byli vybráni tři účastníci (participanti) výzkumného šetření se kterými byl proveden rozhovor ve dvou čtyřicetiminutových sezeních. Sezení probíhala vždy v kabinetu zástupkyně ředitele v dopoledních hodinách. S rozhovorem a jeho nahráváním byli participanti podrobně seznámeni, byla učiněna kontrola, zda rozumí tomu, co odsouhlasí a byla jim dána možnost odstoupit od rozhovoru v případě, že by je nějakým nepříjemným způsobem omezoval. Dotazovaným byl vysvětlen účel a přínos rozhovoru také samotným tazatelem.

Rozhovory, resp. jejich stěžejní části byly nahrávány na diktafon. V průběhu dotazování byly také doplňovány otázky vzhledem k upřesnění

¹⁸ Každý z účastníků výzkumu byl předem informován o důvodu a užitečnosti rozhovoru, dále o nahrávání rozhovoru a srozumitelným způsobem mu bylo vysvětleno, jaký je záměr, jaká jsou jeho práva a co od něj výzkumník bude požadovat. Po ujištění, že participant rozumí tomu, co vyslechl, podepsal každý informovaný souhlas napsaný formou tzv. metodou tvorby snadno srozumitelných informací dle (Latimier, ISBN 2-87460-119-5)

informací, které byly v úhlu zájmu výzkumníka. Po ukončení dotazování byl učiněn doslovný přepis, který byl následně kódován.¹⁹

Případová studie

Účastník 01

Anamnestická data

Muž ve věku dvaceti tří let. Narodil se v termínu zdravé matce. V rodině se žádné další postižení podobného typu nevyskytuje. Má staršího sourozence, ten již žije se svou vlastní rodinou. Byl při protražovaném porodu přidušen a následkem toho má atetózní formu DMO se středně hlubokým mentálním postižením a epilepsií. Žije v domácnosti s matkou, která je cizinka. Muž je orientovaný v čase i prostoru, při docházce do školy a pohybu ve známých lokalitách nepotřebuje doprovázení, sociální chování lehce pod úrovní běžné populace - Záchvatovité výkyvy nálad směrem k slovní agresi. Ve svém prostředí je plně respektován a má okruh přátel převážně uvnitř školy, ale také v místě bydliště.

Analýza rozhovoru.

pozorování

V rozhovoru mluví překotně, ale je mu rozumět, nevyhýbá se očnímu kontaktu. Během naší první schůzky jevil známky nervozity, manifestované rychlými pohyby ruky a pohráváním si s klíči (chrastění klíčů), které při příštím setkání zjevně opadly. Ke zklidnění došlo zřejmě v důsledku očekávatelnosti situace. Byl také paní zástupkyní školy poučen o tomto výzkumu, jeho průběhů a přínosech.

Interpretace dat z rozhovoru

Co se týče otázky jeho budoucího uplatnění na trhu práce má definitivně jasno, co by chtěl dělat. I přes nesouhlas matky si sám zařídil pracovní místo, tedy vyhledal na webu a telefonicky kontaktoval ředitele společnosti. Bylo mu přislíbeno, že bude moci nastoupit po absolvování kurzu základů vzdělání ve

¹⁹ příklad přepisu rozhovorů příloha č. 1 a finální dotazníkový formulář v příloze č.2

26. letech. Hodnotu výdělku a zvýšení životní úrovně nepovažuje za nejdůležitější. Jeho primární ambicí je realizovat se na tom konkrétním pracovním místě, i když představy o tomto povolání jsou značně idealizované. Do práce se velmi těší.

Dodatek zástupkyně ředitele:

XY je velmi nestabilní ve svém snažení, podle paní zástupkyně má nereálné představy o svém budoucím zaměstnání.

Účastník 02

Anamnestická data

Muž ve věku 18let. Narodil se v 37. týdnu gravidity a se středně hlubokým mentálním postižením v důsledku FAS. Matka je alkoholička. Žije s otcem, sourozence nemá. V dětství byl vychováván babičkou z otcovy strany. Nyní navštěvuje základní školu speciální, vzdělávací program Pomocná škola. S otcem žije v panelovém domě na sídlišti, vlastní dva psy. V sociálním prostředí má vysokou míru samostatnosti, do školy jezdí sám a je schopen i volby mezi vlakem a autobusem. Ve školním prostředí má několik kamarádů, ale je i samotářský a uzavřený. Rád jezdí na kole nebo kolečkových bruslích.

Analýza rozhovoru

Pozorování

Ze začátku je při rozhovoru nemluvný a nechce se mu odpovídat. Očnímu kontaktu se vyhýbá, zadaným otázkám rozumí. Později se lehce uvolní a začíná mluvit i ve větných celcích. Rozhovoří se hlavně ve chvíli, kdy narazí na své oblíbené téma. Ve školním kolektivu je oblíbený, i přes své samotářství a výkyvy nálad. O práci mluví s jistým odstupem. Zřejmě jej ovlivňuje jeho věk a dozrívající puberta. Je zřetelné, že zatím má jiné priority, než úvahy o zaměstnání. Má také svůj specifický humor, se kterým na některé otázky odpovídá.

Interpretace dat z rozhovoru

Participant ještě nemá ucelenou představu o tom, co konkrétního by chtěl a mohl dělat. Vyslovil touhu pracovat jako rozvozce pizzy, což ovšem naráží na

jeho těžko dosažitelnou metu získání řidičského oprávnění. O práci mluví s neurčitostí s často se opakujícím výrokem „ještě nevím“. Rád se věnuje svému velkému koníčku počítači a také rád venčí své dva psy. Práci si ještě aktivně nehledá, ale počítá, že s hledáním mu pomůže otec nebo babička.

Dodatek zástupkyně ředitele:

XY je „líný“ je s ním těžká domluva, je patrné horší rodinné zázemí. Dále paní zástupkyně uvádí, že má špatný výchovný vliv matky, že otec jej nechává často samotného i několik dní, kvůli zaměstnání, ale o výchovu se otec stará dle možností dobře.

Účastník 03

Anamnestické údaje

Žena ve věku 26 let. Narodila se z vícečetného těhotenství. Při komplikacích při porodu došlo k postižení jejímu i jejího bratra. Žena má nespecifikovanou formu mentálního postižení ve středním pásmu. Bratr má diskinetickou formu DMO. V rodině se žádné další postižení nevyskytuje. Žije v úplné rodině na vesnici v rodinném domě. Vzhledem k jejímu věku již skončí její vzdělávání ve speciální škole. Žena je orientovaná částečně prostorem, časem nikoliv. V rodině se stará o bratra a pomáhá také s domácností. Žádné kurzy mimo školu neabsolvovala.

Pozorování

Poměrně brzy si vybudovala k tazateli vztah. Mluví bez otálení, místy až překotně s výskytem echolálie. Oční kontakt nevyhledává, spíš je v jakémsi svém světě. Na otázky odpovídá lucidně, ale s častými odklony od tématu. Nepříjemné otázky přechází hudrováním.

Interpretace dat z rozhovoru:

O zaměstnání přemýšlí, ráda by něco vyráběla, to jí hodně baví. Zaměstnání pro ni hledá především její matka, která za ní vyřizuje všechny potřebné náležitosti. Vzhledem k věku (26) již opustí vzdělávání na základní škole, při níž absolvuje kurz základů vzdělání. Neví ještě, kam by šla pracovat, ale rozhodně nechce zůstat doma. Je pečlivá ošetřovatelka, doma pomáhá při péči o

postiženého bratra, ve škole asistuje při sebeobsluze spolužákovi s těžkým kombinovaným postižením. Hlavním důvodem chodit do zaměstnání je, že nechce sedět doma, chce mezi lidi. Vydělávání peněz je také důležitý motivační faktor.

Dodatek matky:

XY je pečlivá, ale také náladová, když nechce něco dělat, tak jí k tomu nikdo a nic nepřinutí. Neumí se ve spoustě věcí rozhodnout sama.

4.3 Analýza a kódování

Výzkum má zprostředkovat představu vnímání absolventů ZŠ praktické a speciální v Lysé nad Labem o své budoucí pracovní kariéře. Výzkum je součástí širšího mapování postojů vzhledem k možnostem a prostředí. Výzkumná otázka „jaký“ má určit přesné vyjádření jednotlivých případů vedoucí k popisu situace vzhledem k tomuto výzkumnému cíli. Proto byl zvolen neexperimentální postup s užitím vzorku objektů (v tomto případě tři osoby s mentálním postižením ve středním pásmu škály).

Pro účel výzkumu byla zvolena kvalitativní metoda výzkumu Případová studie (Švaříček, Šedřová, 2014) s analýzou a otevřeným kódováním rozhovorů. Studie má nastínit a získat vhled do nepříliš probádané oblasti myšlení a vnímání lidí s mentálním hendikepem. Tedy vzhledem k jejich vlastnímu zařazení do společnosti. Případová studie je empirickou metodou, jejímž smyslem je podrobné zkoumání jednoho nebo několika málo případů. (Švaříček, 2014, s. 97) Právě ta má odhalit jádro zkoumaného jevu v jednotlivých případech.

Pro analýzu dat pořízených se třemi participanty, žáky ZŠ praktické a speciální v Lysé nad Labem. Vzhledem k zachování anonymity dotazovaných jsou jednotlivé rozhovory číslovány a jména v textu označena XY. Při rozhovorech proběhlo poznámkování vzešlé z pozorování reakcí dotazovaného. Rozhovor byl následně zpracován a kódován.

Následující tabulky představují průběh analýzy s otevřeným kódováním u jednotlivých participantů.

Části rozhovorů byly nejprve rozčleněny do jednotlivých kategorií, které byly dále kódovány na jednotlivé fragmenty a ty byly zpětně setříděny do celků s výpovědním charakterem. Z nichž potom byla vytvořena interpretace výpovědí vzhledem k cíli výzkumu.

Popis tabulky I. a II.:

Hlavní téma: Šlo o téma vztahující se k postoji k zaměstnání. Popisný kód se vztahuje k tomu, jaká je realita, jaká konkrétní učiněná opatření se vztahují k postoji, interpretační kód zaznamenává, jak participant interpretuje situaci, otázku. Bylo by možné použít i termín „obsahový kód“ – jde v něm o obsah výpovědi, který je dále interpretován i tazatelem. **Vedlejší téma:** Otázky typu, jak se ti líbí ve škole? Co rád děláš ve volném čase? byly pomocné a odpovědi na ně byly analyzovány jako vedlejší témata, která, přestože mají přímou souvislost s hlavním tématem, nejsou směrodatná, mají povahu pouze doplňujících informací. Popisný kód zobrazuje skutečnost, ze které se vychází při interpretaci celé analýzy dat. Interpretační kód slouží k interpretaci jednotek (slova, citoslovce, větné celky) vzhledem k hlavnímu tématu. **Ostatní:** Zahrnuje výpovědi, které k tématu nemají souvztažnost a výpovědi rodiče a zástupkyně ředitele, které mají pouze charakter dotvoření představ komunikačního kódu jednotlivých participantů.

Popis tabulky III.

Při kódování textu v kontextu byla učiněna interpretace získaných dat samotným tazatelem. Pomocí komparace dostupných dílčích složek (výpovědi okolí a školní dokumentace) byl učiněn interpretační závěr z jednotlivých výpovědí participantů. K základní výpovědi dotazovaných byly přiřazeny výpovědi jejich okolí – ve dvou případech výpověď zástupkyně ředitele a v jednom případě výpověď matky (pořízené pouze slovně bez zvukového záznamu s poznámkováním) a srovnány se školní dokumentací participanta. Ze souhrnu byla vytvořena analýza závěrečného interpretujícího kódu. Výsledek této tabulky nemá vliv na závěrečné hodnocení výzkumu, má doplňující charakter, hlavně k předem nezamýšlené rovině výpovědní hodnoty výzkumu, ve kterém nebylo zamýšleno zkoumat reálnost či nereálnost smýšlení participantů vzhledem ke zkoumanému tématu.

I. Analytické roztrídění textu

Hlavní téma		Vedlejší téma	
01 popisné Probírali ve škole kam do práce. Na zvoleném pracovišti v Praze požadavky na dodělání kurzu základů vzdělání. Konkrétní pracovní zařazení, které nabídl. Již má částečnou zkušenost s tou prací. Vedoucí pracoviště souhlasí se zařazením po splnění požadavků. Byl by schopen i jiného zařazení na zvoleném pracovišti. Práci si našel sám. Základní škola nabízí dodělání kurzu základů vzdělání.	01 interpretační Chce pracovat na konkrétním místě a ne jiném. Matka vyhledává jiné pracoviště, odmítá. Po žádné jiné práci, než zvolené nepřemýšlel. Má vysokou motivaci ucházet se o konkrétní zaměstnání, jiné zaměstnání nechce. Jiné pracovní činnosti nezkouší. Považuje tuto práci za zábavnou. Pokud by bylo možné, nastoupil by okamžitě. Matka s tím nesouhlasí, že je to pro něj těžká práce.	01 popisné V rámci ZŠ si dodělává kurz základů vzdělání Ve škole má kamarády Oblíbený vyuč. Předmět je hudební výchova O přestávkách hrají s kamarády hry na počítači. V internetovém prostředí se umí pohybovat. Doma pomáhá s běžným úklidem, na zahradě nepomáhá.	01 interpretační Serfuje rád na internetu Líbí se mu ve škole moc. Matka není ráda, že sedí pořád ne počítači. Počítačům se ale v životě věnovat nechce.
02popisné Mají předmět pracovní činnosti V Milovicích je pizzerie, kde by byla možnost ucházet se o zaměstnání Mohl by pizzu rozvázet nebo péct. Práci pořád hledá Jak by to bylo s rozvozem ještě nezjišťoval Na jinou konkrétní práci se ještě neinformoval O úřadu práce mu není známo S otcem se ještě o práci nebavil Při hledání pomůže i babička a paní učitelka	02interpretační Do práce by chtěl Na pracovky se mu chodit nechce, vyrábění ho nebaví Ještě neví, kam by chtěl jít dál po ZŠ. Předpokládá, že si bude místo hledat sám a do práce chce. Chtěl by třeba rozvázet pizzu Ještě neví, co jiného by dělal, kdyby neměl řidičák Doufá, že v pizzerii by šance byla O jiné práci již přemýšlel, ale ještě neví. Bavily by ho počítače Rozhodně nějakou práci chce Při hledání by využil úřadu práce. Chtěl by vydělávat na auto	02popisné Doma pomáhá s běžným úklidem Venčí psa Neví, zda bude možnost udělat si řidičák	02interpretační Učení ho nebaví, kromě počítačů Venku ho to nebaví na procházkách Baví ho venčit psa a jezdit na kole Rád by řídil auto. Motorku ne
03popisné Zatím práci nenašla Pomáhá jí při hledání matka i otec Společně s matkou hledá přes internet Konkrétní nabídka práce v SPMP Poděbrady v chráněné dílně Brigádu ani jinou práci zatím nezkoušela. Ušetřit nějaké peníze.	03interpretační Do práce by chtěla (odpovídá nejistě) Neví, co by jí bavilo Vyrábění něčeho by jí bavilo Ještě neví, jestli by ve své vesnici sehnala práci Práce rukama, vyrábění jí baví Do práce chce hlavně, aby nemusela být doma zavřená Možná by chtěla dělat pečovatelku Nebavilo by jí sedět jen doma u televize Vydělat si peníze je taky dobré	03popisné Je z malé vesnice Do školy jí vozí otec nebo matka S hledáním práce jí pomáhá i paní zástupkyně V Poděbradech bydlí babička O možnosti hledat práci na pracovním úřadě neví Šetří do kasičky peníze - důchod a od maminky a tatínka Ve škole se jí líbí Doma vaří s matkou Doma nejradši kouká na televizi Ve škole pomáhá s asistencí u chlapce na vozíku.	03interpretační Neví, jestli by byla schopná dojíždět Baví jí vyrábění nějakých věcí Má ráda společnost Je empatická, pomáhá pečovat o nemocné v okolí Chtěla by si koupit něco hezkého na sebe Ve škole jí baví předmět pracovní činnosti S maminkou všechno ráda dělá. Doma se stará o zvířátka – kočku a psa Pomáhá i na zahradě

II. Kódování textu

Participant	Otázka	Hlavní téma		Vedlejší téma		Ostatní
		Kód popisný	Kód interpretační	Kód popisný	Kód interpretační	
01 24 let, muž DMO	Jaká je představa o budoucím povolání?	BUDU Má konkrétní představu o svém budoucím povolání, již učinil kroky k získání tohoto zaměstnání, sám kontaktoval vedoucího podniku.	CHCI Má představu o jednom konkrétním zaměstnání, jiné dělat nechce	Při škole navštěvuje kurz Základů vzdělání. Matka mu vybírá jiná zaměstnání.	Rád chodí na hodinu hudební výchovy. Viděl film, ve kterém se o jeho zaměstnání jedná.	Velice vzrušeně mluví o svém budoucím zaměstnání, které si vybral, naopak je velmi nervózní při hovoru o jiných možnostech
	Co ovlivňuje postoj k zaměstnání?	Již viděl, jak toto zaměstnání probíhá	Velmi se těší, že bude moci vykonávat některé konkrétní činnosti	Ve škole má kamarády, se kterými hrají o přestávkách hry na PC. Serfuje po internetu.	Ve škole se mu líbí moc. Matka není ráda, že pořád sedí u počítače.	Potřeba autonomie. Zástupkyně ředitel hodnotí jeho plány jako nereálné
02 18 let, muž FAS	Jaká je představa budoucím povolání?	JEŠTĚ NEVÍM Nemá ještě konkrétní představu, ale do práce rozhodně chce. V místě bydliště je zaměstnavatel, u kterého by chtěl dělat. Možnosti zatím nezjišťoval.	CHTĚL BYCH Manuální práce ho nebaví, chtěl by konkrétní zařazení jako rozvoze pizzy. Pokud to nepůjde kvůli řidičáku, chtěl by dělat s počítačem	Ve škole mají předmět pracovní činnosti	Pomoc při hledání zaměstnání předpokládá u otce, nebo babičky a paní zástupkyně	Zástupkyně hovoří o „lenivosti“ a neuspořádaných rodinných vztazích
	Co ovlivňuje postoj k zaměstnání?	Ve škole nabídka možností zaměstnání, Otec zaměstnán v pizzerii	Vydělat peníze na řidičák a na auto	Na předmět pracovní činnosti moc nechodí	Pracovní činnosti ho nebaví, rád venčí psa, rád by řídil auto	Potřeba osamostatnění, vydělat na auto.
03	Jaká je představa budoucím povolání?	POMÁHÁM Nabídka práce není, paní zástupkyně nabízí práci v chráněné dílně. Ráda něco vyrábí nebo se stará o nemohoucí	JEŠTĚ NEVÍM Ještě nemá představu o svém budoucím povolání, ale do práce určitě chce, ba neseděla pořád u televize	Je z malé vesnice. Peníze z důchodu a od rodičů si šetří. Stará se o zvířátka, pomáhá s domácími pracemi. Při hledání zaměstnání je hlavní aktivita na matce	Nezřetelná představa o budoucím povolání, pasivní očekávání	Matka udává, že je svěhlavá, pečlivá a někdy se jí nechce dělat.
	Co ovlivňuje postoj k zaměstnání?	Již jí bude 26 let a bude muset opustit školní zařízení	Přijít mezi lidi	Ušetřit peníze	Chtěla by si koupit něco hezkého na sebe	Potřeba být ve společnosti, mít smysluplnou náplň času

III. Interpretace rozhovoru

Otázka: Jaký je postoj k zaměstnání?	Interpretace rozhovoru	Kód interpretující
01	Našel si konkrétní pracovní místo podle svých představ. Bude pomáhat ve strašnickém krematoriu a pomáhat při pohřbech s nakládáním a vykládáním rakví s nebožtíky. Chce i kopat hroby. Velice upnut na toto zaměstnání, je si jistý, že jej dostane, až dodělá kurz základů vzdělání. Nejvíce se těší na kremační práce.	Nepřiměřené očekávání
02	Ještě nemá úplnou představu o tom, co by mohl dělat za profesi. Rád by rozvážel pizzu. Ještě nezjišťoval, jaké jsou možnosti, ani nepřemýšlel o tom, jestli vůbec má možnost získat řidičské oprávnění. Rád by jezdil autem. Nebrání se ani jiným zaměstnáním, například práce s počítačem nebo nějaké gastronomické služby. Sám však o nich nepřemýšlí.	Nereálné očekávání
03	Pracovní uplatnění v zaměstnání sama nevyhledává, jen by ráda neseděla pořád doma. Pracovní možnosti jí shání matka nebo otec a ona sama je ochotná vzít to, co jí rodiče nabídnou. Ráda by něco vyráběla.	Žádné očekávání

Výsledky

Z výzkumného šetření se třemi studenty na Základní škole praktické a speciální v Lysé nad Labem vyloučily některé méně probádané poznatky. Mohou pravděpodobně dokládat i postoje jiných adolescentů s mentálním postižením, kteří aktuálně usilují o zařazení do společenského života a rádi by se jej aktivně zúčastňovali. Zodpovězení na základní otázku Jaký je postoj k práci, dokládá, že nejdůležitější pro participanty je vlastní uplatnění a sebehodnocení, možnost trávit smysluplně čas a také možnost vydělat si peníze. Cíl výzkumu proniknout do smýšlení oslovených žáků ohledně postoje k zaměstnání byl dosažen a z rozhovorů také vyloučena další témata, která by jistě zasloužila hlubší rozbor v rámci další publikace. Předmětem zájmu této bakalářské práce bylo jen nastínit, jaký je postoj mladých dospělých osob s mentálním hendikepem k práci a jaké faktory jej eventuálně ovlivňují. Výsledky jsou očekávané, přesto však svým způsobem podnětné. Každý ze

třech respondentů odpovídal samostatně, neovlivňován ostatními. Rozhovory byly pořizovány individuálně v diádě tazatel-dotazovaný, bez účasti jiných osob. Zajímavý výsledek, původně ve výzkumu nezamýšlený, se objevil u dvou ze třech participantů velice významně. Ve výpovědích byla patrná ambice k vlastní autonomii při rozhodování o dalším uplatnění. U participanta číslo 01 to bylo demonstrováno slovy „Chci“ a „Budu“, která byla přiřazována právě k výrokům spojeným s vybraným zaměstnáním. U participanta 02 tato interpretace vznikla z vyjádření „Chtěl bych“ vzhledem k jeho představě o budoucím povolání. Třetí dotazovaná ve svých vyjádřeních „Chtěla bych“ a „Ještě nevím“ neměla tak jasnou představu a bylo zřejmé, že je více ovlivněna rodičovským vedením. (tab. II strana 39) Z tohoto faktu vzešla další interpretující myšlenka, která by jistě stála za další bádání. Totiž, že míra podpory a asistence rodičů může i negativně přispět k budování autonomie u člověka s mentálním postižením. Vede k jisté nesoučinnosti člověka, protože každé budování vlastní autonomie, prosazování svého názoru a rozhodování, vyžaduje jisté úsilí. A toto úsilí je někdy, pokud možnosti dovolí, přenášeno na rodiče a vychovatele. Předešli dva dotazovaní, vzhledem ke své rodinné situaci (oba žijí pouze s jedním z rodičů a rodinné zázemí a péče o ně není tak vysoká, jako u dotazované č. 03) jsou daleko víc okolnostmi nuceni postarat se sami o sebe, což paradoxně k jejich autonomii přispívá. V prvním případě byla očekávání nepřiměřená, v druhém nereálná a ve třetím nebyla očekávání žádná, resp. Podrobena očekávání okolí. Z tohoto výsledku se dá usoudit, že lidé s mentálním postižením mají větší sklon věci idealizovat. Nevypovídá to však nic o tom, jakou míru rizika v konání je možné jim ponechat.²⁰

Další zajímavou výpovědní hodnotu měla srovnávací analýza (tab. III strana 40) výpovědí, kde se ukázalo, že očekávání těchto lidí jsou nějakým způsobem posunuta do nereálných postojů k zaměstnání. Otázkou, která v této práci není řešena, zůstává, jaké mají reálné možnosti v místě bydliště, tedy v regionu Lysá nad Labem, práci sehnat a udržet si jí.

²⁰ Více o riziku, sebeobhajobě a autonomii člověka s mentálním postižením, přináší například publikace „Jak poradit lidem s postižením v otázkách způsobilosti k právním úkonům“.

4.4 Souhrn

Výzkumu týkajícího se postojů k zaměstnání se účastnili tři žáci ZŠ praktické a speciální v Lysé nad Labem. Byli vybráni na základě jednoduchých kritérií (ochota ke spolupráci, schopnost pracovního zařazení a komunikační schopnosti) a doporučení vedením školy, vzhledem k jejich komunikačním schopnostem a ve srovnatelné míře mentálního postižení. Dotazování byli během dvou čtyřicetiminutových sezení a stěžejní části rozhovorů byly nahrávány na diktafon. Každý ze třech participantů interpretoval otázky různě, společné téma však vyvstalo z analýzy jednoznačně i přesto, že jejich očekávání se jeví jako nepřiměřené nebo nereálné nebo není žádné (tab. III). Tímto společným tématem je potřeba autonomie reprezentované vlastním pracovním zařazením a podpory při její dosahování. Přičemž na schopnost autonomie působí u jednotlivých participantů různé faktory. Původně ve výzkumu nebylo zamýšleno, ale také z něj vyplývá, že paradoxně míra dopomoci určuje nutnost osamostatňování se během jejich života, vzhledem k rodinné situaci. Účastnice s nejlepším rodinným zázemím a srovnatelnou mírou mentálního postižení zároveň vykazovala největší potřebu dopomoci blízkého okolí při rozhodování o povolání.

Použita byla kvalitativní technika polostrukturovaného rozhovoru. Rozhovory byly následně analyzovány s podporou otevřeného kódování a shrnuty v případové studii.

5 Závěr

Tématem této bakalářské práce bylo nastínit současnou situaci přístupu a zaměstnávání k osobám s mentálním postižením a zjistit, jaký je postoj samotných lidí s mentálním postižením k zaměstnání. Kromě shrnutí specifických faktorů, které se k této problematice váží, jako je postoj společnosti nebo zaměstnávání osob s mentálním postižením byl učiněn i výzkum postoje lidí s mentálním postižením k účasti na trhu práce. Na vzorku třech budoucích absolventů ZŠ praktické a speciální v Lysé nad Labem bylo cílem prozkoumat jejich vlastní postoj a také možnosti vlastního rozhodování vzhledem k výběru zaměstnání. Autonomie lidí s postižením, potažmo lidí s mentálním postižením je tématem ještě poměrně novým. A právě zaměstnání s možností seberealizace a vlastního výdělků k této autonomii výrazně přispívá. Jak ale chápou tuto šanci samotní lidé s mentálním hendikepem je otázka, na kterou se snaží tato bakalářská práce hledat odpověď.

Zejména ve výzkumné části na základě rozhovorů se ukazuje, že minimálně tento vzorek tří lidí se středním pásmem mentálního postižení, stojí o zaměstnání a snaží se také o jistou míru autonomie. Tento fakt zvyrazňuje také silnou potřebu podpory autonomie lidí s mentálním hendikepem. Ať už v pracovním zařazení formou podporovaných pracovních míst nebo podporou aktivního občanství těchto lidí. V této souvislosti je třeba zdůraznit nedostatky českého venkova, kde ještě není integrace a inkluze v takové míře praktikována, aby byli možní zaměstnavatelé, ale i sami lidé s postižením dostatečně motivováni a informováni o možnostech jejich zařazení do běžného života místní komunity. V práci jsme vycházeli ze zkušeností Lyského mikroregionu. Vzhledem k výsledkům výše zmíněné studie lze předpokládat, že obdobná situace bude i v dalších regionech napříč Českou republikou. Doporučeníhodné je zvýšit informovanost zaměstnavatelů na regionální úrovni o výhodách a možnostech zaměstnávání osob s mentálním postižením, k čemuž výrazně přispívá i „Strategie politiky zvyšování zaměstnání do roku 2020“²¹ vydaná ministerstvem práce a sociálních věcí.

²¹ Mezi priority dokumentu patří, dokonce na 1. místě je „Podpora přístupu k zaměstnání zejména pro skupiny ohrožené na trhu práce“, čl. 4.2.3 tohoto dokumentu - osoby se zdravotním postižením.

Z hlediska lidí s mentálním postižením by bylo dobré změnit paradigma výchovy ve speciálním školství od pouhé kompenzace hendikepu směrem k využívání schopností jejich žáků a maximálně podporovat studenty v jejich budování vlastní aktivity a motivaci k práci hlavně navazováním spolupráce těchto škol s místními firmami a přispěním ke zvýšení počtu neziskových organizací nabízejících tranzitní program či podporované zaměstnání na místní úrovni. Také v rámci předmětu „Sociální a osobnostní výchova“ by bylo dobré více dbát na motivaci k práci a zvyšovat uvědomění klíčových kompetencí žáků již od prvního stupně základní školy. Příkladem by mohlo být zařazení do Školního vzdělávacího plánu více aktivit souvisejících s vyřizováním úředních záležitostí (pošta, policie, zdravotnictví) a také v posledních ročnících základního vzdělávání, kromě návštěv v učňovských střediscích a dalších pracovištích, návštěva pracovního úřadu a třeba pokusné zařazení do evidence uchazečů o zaměstnání. V neposlední řadě by velmi účinná byla změna jednání úředníků na výše zmíněných úřadech a k tomu by mohly přispět semináře a školení těchto pracovníků o komunikaci s lidmi se sníženým intelektem a duševními poruchami.

Je jisté, že toto téma zasluhuje ještě hlubší bádání, ale záměrem této práce bylo spíše upozornit na problém a nastínit možnosti řešení.

6 Seznam použité literatury a informačních zdrojů

ČADILOVÁ, Věra a kol. *Agrese u lidí s mentální retardací a s autismem*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-319-2.

ČERNÁ, Marie a kol. *Česká Psychopedie*. Praha: Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-3071-7.

CRPD. *Úmluva o právech osob se zdravotním postižením*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2011.

EMERSON, Eric. *Problémové chování u lidí s mentální retardací a autismem*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-390-1.

GARDENER, Howard. *Dimenze myšlení*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-279-3.

LEČBYCH, Martin. *Mentální retardace v dospívání a mladé dospělosti*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008. ISBN 978-80-224-2071-4.

LEČBYCH, Martin. *Psychologické aspekty podporovaného zaměstnávání u lidí s mentálním postižením*, Univerzita Palackého v Olomouci, *Rigorózní práce* Olomouc: 2006.

MAREČKOVÁ, Jana a MATIAČKO, Maroš. *Jak poradit lidem s postižením v otázkách způsobilosti k právním úkonům*. Brno: Liga lidských práv, 2009. Dostupné z: <http://llp.cz/publikace/jak-poradit-lidem-s-postizenim-v-otazkach-zpusobilosti-k-pravnim-ukonum/> ISBN 978-80-903473-6-6.

NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace chování*. Praha: Triton, 2014. ISBN 978-80-7387-830-6.

PEKÁRKOVÁ, Simona a kol. *Nemoc bezmocných: lehká mentální retardace*. Člověk v tísni, 2010. ISBN 978-80-87456-05-7.

PIPEKOVÁ, Marie. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-120-0.

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. Portál: Praha 2014. 3. Vydání. ISBN 978-80-262-0772-6.

ŠESTÁK, Jan. *Chráněná dílna – nástroj k pracovnímu uplatnění a začlenění lidí se zdravotním postižením*. Týn nad Vltavou: Domov svatě Anežky, o.p.s. 2007 ISBN 978-80-254-0108-8.

ŠIŠKA, Jan. *Mimořádná dospělost*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0992-4.

ŠVARCOVÁ, Iva. *Příprava mládeže s těžším mentálním postižením na trhu práce*. Praha: Tech-Market, 1996. ISBN 80-902134-4-8.

ŠVAŘÍČEK, Roman. ŠEĐOVÁ, Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2014. 2. Vydání ISBN 978-80-262-0644-6.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Patopsychologie I. a II.* Liberec: Technická universita, 1995. ISBN 80-7083-158-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0696-5.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

VALENTA, Milan. *Slovník speciální pedagogiky*. Praha: Portál 2015. ISBN 978-80-262-0937-9.

Elektronické zdroje:

BHAUMIK, Sabyasachi a WATSON, Joanna at all. Transition for Teenagers With Intellectual Disability: Carers' Perspectives. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*. [online]. 2011, roč. 8, č. 1, s. 53-61 ISSN 17411122. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/>.

EUROPEAN COMMISSION, *Zaměstnanost, sociální věci a sociální začleňování*. [online] dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=cs&catId=22> .

FASCHING, Helga. Vocational education and training and transitions into the labour market of persons with intellectual disabilities. [online]

European Journal of Special Needs Education. 2014 29:4, 505-520. Dostupné z: doi: 10.1080/08856257.2014.933546.

DISCIT. *Making persons with disabilities, full Citizen-* [online]. Dostupný z: <http://discit.eu/>.

INCLUSION. *What is inclusion?* [online] dostupné z: <http://www.inclusion.com/>.

FOLEY, Bree at all. Young adults with intellectual disability transitioning from school to post-school: A literature review framed within the ICF. [online] *Disability & Rehabilitation*. 2012. 34(20): 1747–1764. ISSN 0963-8288.

FREY, Georgia at all. “I’d rather watch TV”: An examination of physical activity in adults with mental retardation. *Mental Retardation*. (2005), 43(4), 241–254. Dostupné z: PubMed doi:10.1352/0047-6765(2005)43[241:IRWTAE]2.0.CO;2.

KOPIČKA, Ondřej; LATTIMIER, Camille; at all. [překlad z Inclusion Europe] *Informace pro všechny, evropská pravidla pro tvorbu snadno srozumitelných informací*. Praha, SPMP. [online] dostupné z: http://easy-to-read.eu/wp-content/uploads/2014/12/CZ_Information_for_all.pdf . ISBN 2-87460-119-5 .

MPSV. *Zákon o zaměstnanosti, přepis č. 435/2004sb.* [online]. Dostupný z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-435> . ISSN 1211-1244.

MPSV. *Zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon) č. 198/2009sb.* [online]. Dostupný z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-198> ISSN 1211-1244.

WEHMEYER, Michael and ABERY, Brian. Self-determination and choice. *Journal on Intellectual And Developmental Disabilities*. [online] United States, 51, 5, 399-411, Oct. 2013. ISSN: 1934-9556.

7 Přílohy

1. Přepis rozhovorů
2. Dotazník k polostrukturovanému rozhovoru
3. Informovaný souhlas s nahráváním